

ר' יגאל פונקל

מוקדם ומאוחר

באגדה כבהלכה קיימות דרשות אשר על פיהן נדרש המקראי. הנצי"ב בהקדמתו לפירושו לתורה בתאור הדרך בה התפתחו הדרשות השונות אשר על פיהן נדרש המקרא, כותב:

"וכמו שיש כללים להוציא הלכות לאור... וכל זה הוציאו מן ההלכות המקובלות שהיו בידם מכבר, לדון במקום אחר שלא היה הלכה ידוע, כך יש להוציא כללים בפירוש המקרא כמו ל"ב כללים... באגדה שהוציא מדיוק המקראות שמצא מקום שא"א לפרש באופן אחר אלא עפ"י זה הכלל, ומזה אנו למדים במקום אחר לעמוד על פירוש המקרא... אבל אחר שעמדנו על אותו הכלל נוח לפרש ע"פ זה הכלל גם אותו מקרא".

א"כ באגדה כבהלכה נוסחו כללים ראשונים אשר נבעו מפירוש הפסוקים באופן מסויים כך שיהוו המקור לדרשה. כללים אמפיריים אלו יושמו הלאה בפירוש פסוקים אחרים וכך התפתחו הלכות או מאמרי אגדה חדשים.

ניתן לדעתי לראות השתלשלות מעין זו של ניסוח כלל ראשוני עקב קושי המתעורר וישומו במקומות נוספים, במידה ל"ב בברייתא דרבי יוסי בנו של ר"א הגלילי "מוקדם ומאוחר שהוא בפרשיות". באלווגיה לברייתא דרבי ישמעאל אשר בה מובאות דוגמאות לכל מידה, מובאות שתי דוגמאות למידה זו, ושתייהן מן התורה:

א. קדימותה של ברית בין הבתרים כמעשה (אשר נכתבה לאחר מלחמת המלכים) ליציאתו של אברהם מחרן חמש שנים (הרמב"ן בשמות יב, מא"מב אכן מצטט זאת כהסבר לסתירה $400=430$ אך מביא הסברים נוספים אשר אינם הופכים את סדר הזמנים).

ב. קדימותה של הפרשה במדבר ז, א "ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן", לראש הספר א, א "באחד לחודש השני בשנה השנית".

בבבלי מובאת מידה זו בלשון "זאת אומרת אין מוקדם ומאוחר בתורה" אודות קדימותה של פרשת פסח שני (במדבר ט, א) "בשנה השנית בחודש הראשון", לראש הספר א, א. וכן בספרי (שם פרשה סד) "וללמדך שאין מוקדם ומאוחר". סגנון זה: "זאת אומרת", "וללמדך" יחודי ואינו נזכר במקרים אחרים בה מוזכרת השיטה. יתכן ועקב העובדה שאי הסדר הכרונולוגי במקרה זה נובע מהתיארוך המפורש בכל אחת

1. ברייתא דרבי יוסי בנו של ר' אליעזר הגלילי.

2. פסחים ו, ב.

משתי הפרשיות הרי שאין כל מוצא אחר, זה המקום "שא"א לפרש באופן אחר" ועל כן משמש כבנין אב למידה זו וממנו אנו למדים למקומות אחרים.

הירושלמי הרחיב כלל זה לכתובים³. בעלי התוס' מיישמים כלל זה במספר מקרים, הן בתורה⁴ והן בנביאים⁵. התוס' בברכות ז, ב מקשים על דברי הגמ' אשר מהם משתמע ש"במה אדע כי אירשנה" (בראשית טו, ח) קודם בזמנו ל"מה תתן לי" (שם טו, ב) ומתרצים תוך שימוש בכלל של "מוקדם ומאוחר". תוס' אינם מסתפקים בציונו של כלל זה ומוכיחים כרונולוגית שאכן כך הדבר, וזאת בהסתמך על דרשת חז"ל אחרת במסכת שבת י, ב. מסקנתם היא שלמעשה ברית בין הבתרים (בה אברהם בן 70 כמסקנת הברייתא בדוגמא הראשונה לעיל) קדמה בזמן התרחשותה לזמנה של מלחמת המלכים (בה אברהם בן 73). על כן צדקה הגמ' בכך שצטטה פסוק מברית בין הבתרים כמוקדם לפסוק ממלחמת המלכים. רש"י בפירושו לתורה גם כן משתמש רבות בכלל זה. לעומתו הרמב"ן ידוע כמתנגד חריף לכלל זה "ולמה נהפוך דברי אלוהים חיים" (ויקרא ח, א: ובפירושו לתורה במדבר ט, א מסביר מדוע במקרא זה נכתבו דברים שלא כסדר אמירתן).

שלוש דוגמאות אלו, שתי הדוגמאות של הברייתא ודברי התוס' בברכות, הינן למעשה שלושה סוגים שונים של "מוקדם ומאוחר".

- א. אי התאמה כרונולוגית מפורשת בין שתי פרשיות מתוארכות: אשר נראית כבנין אב לכלל זה, (בהתאם לדברי הנצי"ב אודות המצאות מקור לכל מידה).
- ב. אי התאמה כרונולוגית בין שתי פרשיות אשר תאריכן ידוע מחשבון פשוט מפרשיות אחרות בתורה כדוגמא ב' של הברייתא. במדבר ז, א "ויהי ביום כלות משה" הרי ידוע משמות מ, יז "ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחודש הוקם המשכן" שיום זה הינו א ניסן ועל כן פרשה זו קודמת לפרשה אשר בראש הספר אשר מתוארכת ל-א אייר. (וכן ברית בין הבתרים אשר קדמה לעלייתו של אברהם ארצה, אם כי ניתן לפרש אחרת תוך הסתמכות על דרשות חז"ל אחרות כדוגמת הרמב"ן).
- ג. אי התאמה כרונולוגית הנובעת מדרשות חז"ל אשר מתארכות אירועים אשר אינם מתוארכים בתורה, כדוגמת מלחמת המלכים או דברי ר' לוי (גיטין ס, א אשר מתארכים את זמן אמירת ח' פרשיות הכתובות בתורה במקומות שונים לזמן אחד.

דוגמא נוספת ל-(ג) הינו פרק כ"ד בספר שמות אשר כתוב לאחר מתן תורה אך אודות זמן התרחשותו לפני או אחרי מת"ת נחלקים רש"י ורמב"ן לשיטתם. הנצי"ב (כד, א) מעיר שדברי רש"י מתישבים עם האמור בחז"ל (במסכתות שבת וחגיגה) אשר תארכו את המתואר בפרק זה לפני מת"ת, ומוסיף שני משפטים עקרוניים:

3. (א) ר"ה פ"א ה"א. (ב) נדרים פ"ז ה"ו.
4. (א) ברכות ז, ב. (ב) ברכות יד, ב. ג. גיטין ס, א.
5. יומא לח, ב.

1. "וכן דרך התורה לשנות הסדר בשביל סמיכות ענינים".
2. "הכלל:... כיון דסמוכים מן התורה היינו לדרוש זה מזה אין קושיא על שלא נשמר הסדר לפי הזמן כי נשמר הסדר לפי הענין".

הנצי"ב סובר א"כ שהתורה מסודרת כרונולוגית ובמקום שישנו אי סדר כרונולוגי הרי זה על מנת לדרוש סמוכין. לשם הבהרת הענין אזכיר שהעקרון של דרישת סמוכין נזכר פעמיים בש"ס ובסגנון זהה:

"סמוכין מן התורה מנין שנאמר סמוכין לעד לעולם עשויים באמת וישר".

- א. דברי רבי אלעזר אודות סמיכות הלכתית, יבמות ד, א.
- ב. דברי ר' יוחנן אודות סמיכות אגדתית, ברכות י, א. סמוכין א"כ הינה מידה לדרישת התורה הן באגדה והן בהלכה ויש להפריש ולסווג את דרשות הסמוכין בהתאם. ניתן אולי אף לאמר שדעתו של ר' יהודה (יבמות ד, א: פסחים כח, ב) אשר אינו דורש סמוכין בכל התורה אלא רק במשנה תורה, הינה בהלכה בלבד, היות ודעתו מוזכרת אך ורק במקום בו דנים בסמיכות הלכתית, אך באגדה בכל מקום דרשינן סמוכין.

נדמה לי שדרשות סמוכין אגדתיות באות בין השאר במקום שבו מתגלה "מוקדם ומאוחר" במקרא (תנאי מספיק אך לא הכרחי). וזאת כי במקרה שכזה עולה מאליה השאלה באם פרשה זו כתובה שלא במקומה הכרונולוגי מדוע נשתלה דוקא כאן? דרשת הסמוכין מספקת את ההסבר. אכן דרשות סמוכין הבאות במקרה של "מוקדם ומאוחר" אינן להלכה (אולי זה ההמשך למסקנת הגמ' בפסחים אשר מדגישה ש"מוקדם ומאוחר" אינו משפיע הלכתית). כך יש להבין את דרשותיהם של בר קפרא ור' אליעזר (סנהדרין ז, א) אודות הסמיכות בין "לא תעלה במעלות" ל"ואלה המשפטים" (שמות כא, א). היות וסמיכות זו הינה בין פרשיות אשר לגביהן ישנו הכלל "מוקדם ומאוחר" (רש"י שם כד, א והרמב"ן חולק) הרי שדרשות אלו אינן להלכה, ואכן המקור לשתי ההלכות הללו שונה, (אך נ"כ מצטטים בשני המקרים את הגמ'). סמיכות היא א"כ דואלית במהותה ובכל מקום שדרשינן סמוכין עקב "מוקדם ומאוחר" זו דרשה אגדתית ולא הלכתית.

ניתן ליישם עקרון זה: של דרשת סמוכין כל אימת שמתגלה מוקדם ומאוחר על מנת ליישב חוסר עקביות לכאורה בדרשות חז"ל אודות ברית בין הבתרים. כידוע הסיבה לשעבוד אשר נגזר בברית זו אינה מפורשת במקרא וישנן מספר דרשות המנסות למצוא סיבה. בגמרא בנדרים לב, א נמנות שלוש סיבות:

1. אנגריא בת"ח אשר התרחשה במלחמת המלכים.
2. אי קבלת גרים בתום מלחמת המלכים כהצעתו של מלכי צדק.
3. אברהם "הפריז על מידותיו..." בדבריו "במה אדע כי אירשנה" סמוך לפני ברית בין הבתרים.

6. רמב"ם הל' סנהדרין כ, ז. כה, ב.

כמו כן הרמב"ן בראשית יב, י מונה סיבה אחרת. אך מנגד ישנה הדרשה במס' שבת (י, ב) אודות סדר הזמנים בחיי העיר סדום מיום הוסדה ועד חורבנה ואשר ממנה למדו התוס' שמלחמת המלכים ארעה כשאברהם בן 73. באם נצרף למסקנה זו את דברי הברייתא דרשב"י והעולה ממנה אודות גילו של אברהם בברית בין הבתרים (70 שנה) הרי שדרשות (2;1) אינן רלוונטיות לכאורה! היות והמעשים המוזכרים ארעו שלוש שנים לאחר הברית (הסיבה המובאת ברמב"ן ארעה לפחות חמש שנים לאחר מכן!). ניתן לדעתי ליישב קושי זה באם נניח שקדמה דרשת הגמ' בשבת (י, ב) וממנה החשבון של התוס' בברכות. מסקנת התוס' היא שמדובר במקרה של "מוקדם ומאוחר", דהיינו פרשת ברית בין הבתרים ארעה לפי מלחמת המלכים. עקב כך נתעוררה השאלה אם זה לא מקומה הכרונולוגי מדוע הושמה דוקא כאן? התשובה הינה על מנת ללמוד עקרונות מסוימים מן הסמיכות ועל כך באות שתי הדרשות. דרשות אלו מבוססות על הופעת מקרה של "מוקדם ומאוחר" ומראות מה הוא בא ללמדנו, אך לא אלו הסיבות האינהרנטיות לשעבוד הנזכר בברית.

7. ברכות ז:

8. בכל מקרה של סמיכות א סמוך ל-ב. בסמיכות הלכתית לפעמים א מלמד על ב לפעמים ב על א כפי שניתן לראות בשתי הדוגמאות המובאות ביבמות ד, א: 1) א = "לא תלבש שעטנז צמר ופשתים יחדו" ב = "גדילים תעשה לך". 2) א = "לא תחסום שור בדישו". ב = "כי ישבו אחים יחדו" וראה תוס' שם. תופעה דומה קיימת בסמיכות עקב "מוקדם ומאוחר" אשר הינה אגדתית, אך במקרה זה ההתייחסות הינה למיקומה של הפרשה אשר כתיבתה נתאחרה. 1) א = מלחמת המלכים, ב = ברית בין הבתרים (כתיבתה מאוחרת). 2) א = פרה אדומה (כתיבתה מאוחרת אליבא דר' לוי גיטין ס, א) ב = מיתת מרים אשר סמיכותן נדרשת.

in honour of
Rav Aharon and Malka Bina

Dr Morton and Ruth Leibowitz and Family